

Collectie G.P. Mulder.

Map 80.

Kanttekeningen bij enkele Stellingwerfse plaatsnamen.

KANTTEKENINGEN BIJ ENKELE STELLINGWERFSE PLAATSNAMEN

I. Fochtelo

Deze naam, zoals die thans officieel luidt, is een kunstmatig gereconstrueerde vorm, naar een - veronderstelde - vroegere vorm, die, voor zover valt na te gaan, nooit heeft bestaan.¹⁾ De huidige Stellingwerfse naam is (De) Fochtel (of: Vochtel, Vogtel), een vorm, die wij reeds in de 18de eeuw tegenkomen in de Doopboeken van de N.H. kerk van Oosterwolde²⁾ en in de Diakonieboeken van Appelscha³⁾. De Appelscher diaken schreven nooit anders dan *De (die) Vochtel* of *Vogtel*. In de 17de eeuw vinden we *Vochtele*⁴⁾, en ook *Vochtele*⁵⁾. In de 16de eeuw *De Vuchtloe*⁶⁾.

Een merkwaardig geval is de in 1504 vermelde vorm *Fochtinge*⁷⁾, die niet geheel op zichzelf staat, want wij vonden deze eveneens op een kaart van Friesland van 1633, waar het heet *Fochtinge*⁸⁾. Het is moeilijk te zeggen, waar deze vorm vandaan komt, maar men zou kunnen denken aan de mogelijkheid dat er vroeger een variant *Fochting* heeft bestaan naast *Fochtel*, die misschien alleen plaatselijk in gebruik was. Men zou b.v. kunnen vergelijken met *Makkinga*, dat ook dikwijls door Stellingwerfers *Makken* werd genoemd - en door ouderen nog wel zo wordt genoemd. Ook zou de *-ing*-vorm kunnen zijn ontstaan onder invloed van de vele andere *ing*-namen hier in de buurt, onder Oosterwolde.

De oudste bron waarin de naam voor *Fochtelo* voorkomt, is de oorkonde van 1408, waarin een volledige lijst van alle 29 Stellingwerfse kerspelen is opgenomen.⁹⁾ Aangezien noch deze oorkonde zelf, noch het originele handschrift van Worp's Kroniek is overgeleverd, zijn wij voor de meeste dezer namen aangewezen op copieën van Worp (of copieën daarvan). Er bestaat een groot aantal van deze handschriften, verspreid over binnen- en buitenlandse bibliotheken.¹⁰⁾ In de Provinciale Bibliotheek van Friesland bevinden zich 9 handschriften waarin de lijst met Stellingwerfse kerspelen voorkomt¹¹⁾, terwijl deze eveneens is opgenomen in Schwartzembergh's Charterboek I, 365 (S. 365),

gecopieerd van nog een ander handschrift¹²⁾.

Met de namen is in deze handschriften nogal raar omgesprongen, en dat is met name het geval met *Fochtelo*, zoals uit de volgende opsomming blijkt: P.B. 347 en 348 hebben *Siechtloo*. P.B. 351, 1376, 1376a, 1379 en 1380 hebben resp. *Suidwoud*, *Zuijdtwoudt*, *Suidwoud*, *Suidtwold* en *Suijdtwoudt* (allemaal dus variaties op *Zuidwold*). P.B. 352 heeft *Suidboela* (in het Latijn). P.B. 349 heeft *Siotboele*. S. 365 heeft *Syochtbole*.

Uit alles blijkt wel, dat de meeste copiiſten er geen idee van hadden om welke plaats(en) het eigenlijk ging, en dat ze veel Stellingwerfse namen niet kenden. Dat is b.v. ook duidelijk uit *Boyl*, welke naam door sommigen eenvoudig weggelaten werd (nrs. 351, 1376 en 1376a); anderen verminkten hem tot *Bente* (347 en 348), *Buecla* (352) en zelfs tot *Waole* (1380). Met *Woile* is nr. 1379 er nog niet eens zover af. Soms ook vervingen ze een hun onbekende naam (misschien onleesbaar in het origineel) door een niet-Stellingwerfse, die hun wel bekend was. Dat is o.a. het geval met *Appelsche*, dat in 4 handschriften¹³⁾ is vervangen door *Ypecolsgae* (*Ypholgae*). In deze zelfde 4 vinden we in plaats van *Fochtelo* het hier niet thuis horende *Suidwold*, dat in Tietjerksteradeel gelegen is: het tegenwoordige *Suawoude*¹⁴⁾. Nog een andere conclusie lijkt onvermijdelijk: het 'oer'-handschrift - d.w.z. de oorkonde van 1408, of het oorspronkelijke manuscript van Worp (of beide) - moet op sommige plaatsen zeer onduidelijk zijn geschreven, of ter plaatse om andere redenen vrijwel onleesbaar zijn geweest. Het feit dat in alle handschriften de initiaal *S* in plaats van *F* voorkomt, kan ook toe te schrijven zijn aan een onduidelijkheid, zoals b.v. een met kleine letter *f* geschreven naam, die heel gemakkelijk met *S* kan worden verward.¹⁵⁾

Ook de rest van de naam moet wel erg onduidelijk zijn geweest, vandaar de verschillende klinkers in de eerste lettergreep (*ie*, *io*, *ui*), en het onmogelijke *-bole* als tweede lid (*-boele* en *-boela* in 349 en 352 zijn hiervoor slechts spellingsvarianten met *oe* voor *oo*). Het is uiteraard onmogelijk te zeggen, hoe de eerste copiiſt tot dit vreemde *bole* is gekomen, maar wij achten het niet uitgesloten dat hij zich

heeft vergist, en dat er in het oorspronkelijke handschrift waarvan nrs. 345, 352 = S. 365 gecopieerd zijn, een - onduidelijk geschreven - lettergreep *-wold* of *-vold* heeft gestaan, en dat hij de *v* voor een *b* en de *e* voor een *d* heeft aangezien, hetgeen in het gotische schrift licht mogelijk is. Ook ten aanzien van de eerste lettergreep kan men twifelen of de klinker met *ie* of *io* wel in overeenstemming is met de werkelijkheid. Dit is van het grootste belang voor de verklaring van de naam, omdat de afleiding van het eerste lid uit een oud-fries *fiucht* wel voornamelijk zal steunen op die spellingen als *Fiecht-* en *vyocht*. Wij zijn van mening, dat er ook in andere opzichten aan de juistheid van deze afleiding getwijfeld kan worden. Immers, als de *-loo*-namen niet fries zijn, lijkt het onlogisch om het eerste lid uit het fries af te leiden. Een niet-friese bevolking zou, als zij in de naam van haar woonplaats het begrip 'den' of 'spar' tot uitdrukking wilde brengen, zeker in haar eigen taal (dialect) daarvoor wel een woord hebben gevonden. Ook zou dan nog aannemelijk gemaakt moeten worden, dat oud-fries *io* (*iu*) zich in het Stellingwerfs tot *u* (*o*) kon ontwikkelen. Tenslotte wijst de vondst van de resten van een prehistorisch *l o o f b o s* in het Fochteler veen niet in de richting van 'spar' of 'den'. Naarding die ook reeds twijfelde aan die afleiding uit het o.fr. *fiucht*¹⁶⁾, opperde het idee, dat het eerste lid wel eens eenvoudig de betekenis kon hebben van Nd. 'vocht', en dat de naam verklaard zou kunnen worden als 'bos in het moeras'. Wij sluiten ons daar geheel bij aan, en willen er nog aan toevoegen dat, waar vast staat dat de spelling der namen in de Worp-handschriften zo onbetrouwbaar is, het zeker niet onmogelijk is, dat de oudste vorm van de naam *Fuchtlo(o)* is geweest, waaruit dan via *Fuchtle*, *Fochtle* het huidige *Fochtel* is ontstaan.⁺⁾

II. Donkerbroek

Ook van deze naam vinden wij de oudste vormen in de oorkonde van 1408¹⁷⁾. Vergelijking van de handschriften geeft het volgende resultaat: P.B. 347 en 348 hebben *Dunckbrueck*. 349 heeft *Dumbruck*. 351,

1376, 1376a en 1380 hebben *Dombroeck* (no. 352: *Dombroeca*), S. 365 heeft *Dumbraech*.

Hoewel niet zo groot als bij *Fochtelo*, toch ook hier de nodige ver-
warring, en ook hier komen schijnbaar twee namen voor dezelfde plaats
tevoorschijn: *Dunk-* of *Donkbroeck* en *Dum-* of *Dombroeck*. De vorm *Dum-*
braech bij Schwartzbergh kan o.i. zonder meer worden beschouwd als
een copiërfout voor *Dumbroeck*. Toch ligt de zaak hier anders, omdat
hier niet, zoals bij *Fochtelo-Suidwold* een substitutie heeft plaats
gehad. Daar komt nog bij dat de vorm *Dombroek* later nog weer voor de
dag komt. Spahr van der Hoek geeft deze op voor 1504¹⁸⁾, terwijl wij
hem eveneens vinden op de kaart van Hondius in 1633. Wij geloven
echter niet, dat de plaats ooit werkelijk deze naam heeft gehad, en
dat hij berust op één der Worp-handschriften. De huidige naam vinden
wij voor het eerst in 1543 als *Dunckerbroeck*¹⁹⁾, en in feite is dat
een vroegere datum dan één der Worp-handschriften, die alle in de
laatste helft der 16de eeuw of later zijn ontstaan. Daar de Benefi-
ciaalboeken berusten op gegevens der plaatselijke geestelijkheid,
menen wij aan deze vorm meer waarde te mogen toekennen dan aan die
van de handschriften van Worp, die in zo veel gevallen duidelijk
blijk geven van hun totale onbekendheid met Stellingwerfse plaats-
namen. Wanneer wij de twee vormen *Dunckbrueck* en *Dumbruck* (*Dombroeck*)
tegen elkaar afwegen, dan gaat onze voorkeur uit naar de eerste, ook
al gezien de moderne ontwikkeling van de naam. Wij achten het moge-
lijk, dat ook hier een copiërfout in het spel is, waarbij - in go-
tisch schrift - *nc* gelezen is als *m*. De vraag is echter of *Dunc(k)-*
brueck zelf wel juist is, en of dit niet eveneens een vergissing is
voor *Dunckerbrueck*. Daarmee zijn wij gekomen bij de verschillende
verklaringen van de naam. Uitgaande van *Dunckbrueck* is de mogelijk-
heid geopperd²⁰⁾, dat het grondwoord - het eerste lid - *donk* is,
'een hoogte in moerassig land'. Door "assimilatie" zou dan uit *Donk-*
broeck *Donkerbroeck* kunnen zijn ontstaan. Wij zien niet goed, wat men
hier onder dit 'assimilatie' moet verstaan, doch Naarding²¹⁾ acht
het fonetisch zeer aanvaardbaar. Hij heeft echter wel bezwaren, want
donk is een woord van bezuiden de grote rivieren; het is vrijwel

steeds het tweede lid van een samenstelling, net als *horst*, ook zouden de bewoners van een donk allicht eerder *donkster* dan *donker* hebben geheten, en de variant *Donksterbroek* is onbekend. Hij komt dan met een nieuwe theorie, uitgaande van het friese *dom* (Dam) = ophoging. Het broek bij zo'n dam zou dan *Dam-* of *Dombroek* zijn genoemd. Tot zo ver klinkt het nog wel plausibel, maar als de schrijver dan moet verklaren hoe hieruit *Donkerbroek* is ontstaan, speelt zijn fantasie hem parten. Hij neemt dan aan, dat de bewoners bij zo'n 'dam' *Domming* werden genoemd. Hun broek was het ⁺*Dommingerabroek*, en hieruit ontwikkelde zich ⁺*Domneger* > *Domger* > *Donger* en omdat het Fries een explosieve *g* had, werd dit gemakkelijk tot *Donker*. Wij geloven niet dat deze theorie ernstig moet worden genomen: het gehele bouwsel berust op een aantal veronderstelde tussenvormen, die alle onbekend zijn, en dat was juist het argument, waarom Naarding zelf *Donksterbroek* verwierp. Zijn bezwaren tegen de 'donk'-theorie kunnen wij ook niet delen, want wij zien niet in dat er in Stellingwerf geen namen zouden kunnen zijn 'geïmporteerd' uit zuidelijker streken. Zeker niet als wij bedenken dat de wettelijke landheer van alle gronden in het oude Stellingwerf (c.q. Drenthe) de bisschop van Utrecht was, die deze in leen kon geven aan zijn 'ministeriaals'. Er zijn wel meer namen in Stellingwerf, die een uit zuidelijker streken afkomstig woord bevatten - zie b.v. Scherpenzeel, Spange en Oldeberkoop - en dat zou dus met *donk* ook het geval kunnen zijn. Ook het bezwaar dat *donk*, evenals *horst* alleen maar als tweede lid van samenstellingen voorkomt, is niet overtuigend. Men denke b.v. aan een naam als *Horstermeer*, die bijzonder veel overeenkomst vertoont met *Donkerbroek*. Dat de bewoners van een donk eerder 'Donkster' dan 'Donker' zouden hebben geheten, gaat alleen maar op, als men een geheel Friese afkomst van de bewoners aanneemt, en daarbij past het woord *donk* beslist niet. Wij vragen ons in dit verband ook af, of Naarding onbekend was met de familienaam *Donker*, die in deze streken al heel oud is. Zo vonden wij onder twee 13de eeuwse oorkonden²²⁾ als getuige bij het opmaken een 'ministeriaal' van de bisschop van Utrecht met de naam *Hugo(ne) Donker*. De oorkonde van 1209 heeft betrekking

op de overdracht van een hoeve *Calthorne* (d.i. nu: *Kalteren*) in Diever aan het klooster van Ruinen, en die van 1218 op de overdracht van een hoeve in *Middelbrinke*, eigenares Evenze, weduwe van *Ostwalt*, waarin men Oosterwolde meent te mogen zien.²³⁾

Zou het niet mogelijk zijn dat ons *Donkerbroek* iets te maken heeft met deze naam *Dunker* (*Donker*)? In dat geval zou de naam kunnen zijn ontstaan uit ⁺*Dunckerabrueck* > *Donckerbroeck*, zonder dat men behoeft te denken aan een 'donk' of 'dam'.

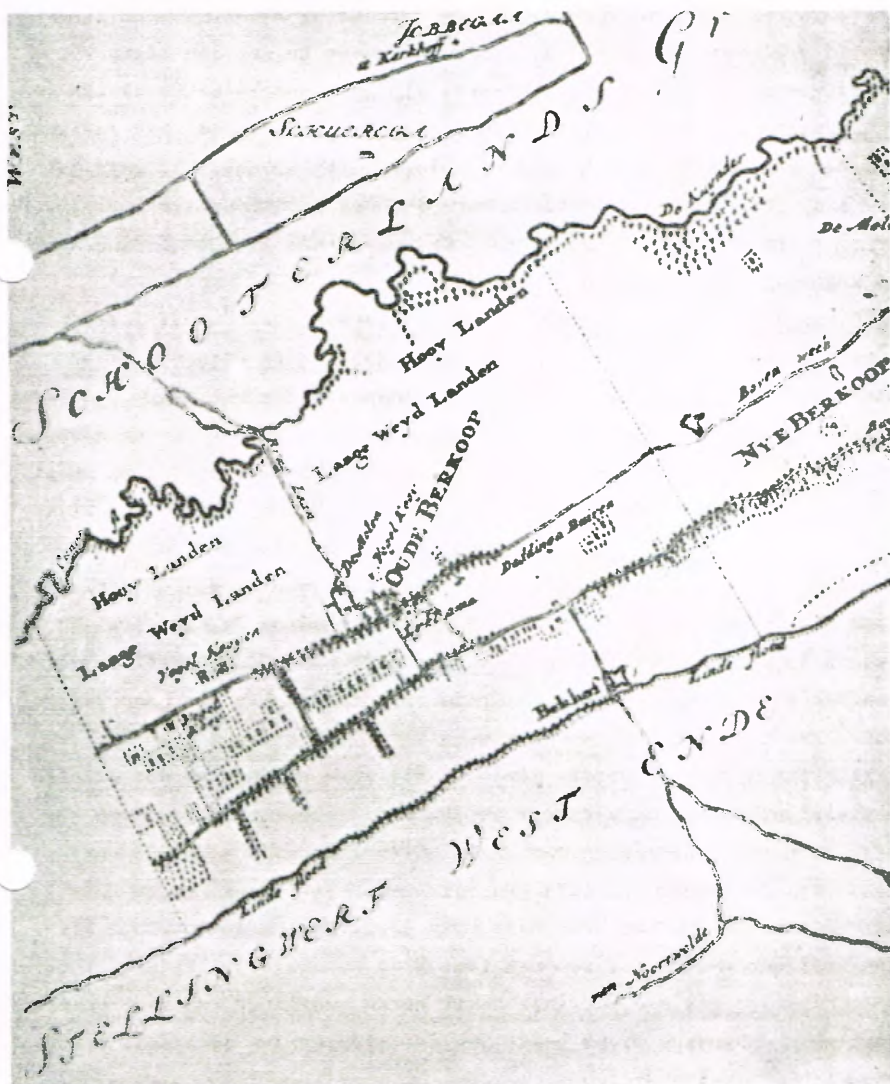
III. *Berkoop* (*Olde-*, *Nije-*)

Bij deze naam zijn het niet de Worp-handschriften, die moeilijkheden veroorzaken, omdat ze alle de vorm *Bercoop* (of: *Bercoep*) hebben. Er bestaan echter oudere bronnen, waarin de naam voorkomt. De oudste is van 1228, toen er bij *Brocope* een krijgsmacht werd verzameld, om Drenthe binnen te vallen²⁴⁾. In een oorkonde van 1320 worden genoemd *Oldenbrockop*, *Westbrockop* en *Ostbrockop*²⁵⁾. In 1939 vinden wij de vorm *Oldebaercoep*²⁶⁾, en tenslotte in 1473 *Westnijeboercoop*²⁷⁾.

Men is er tot dusverre niet in geslaagd deze naam volkomen bevredigend te verklaren. J. Naarding²⁸⁾ merkt hierover het volgende op: "Een tweede *broek*-naam is stellig *Brocope*, het huidige *Berkoop*. Doorgaans wordt het beschouwd als samengesteld met *-koop* [= gekocht stuk land], vermoedelijk als gevolg van de accentuatie, doch dan vergeet men dat deze steeds finaal is in de r e g e l i j k e F r i e s e e p l a a t s n a m e n . (spatiëring van ons.M.). Het grootste bezwaar tegen *-koop* is wel het feit dat deze naam in het hele Noorden en Oosten als enkeling zou voorkomen. Toponiemen met *koop* zijn in Nederland uitsluitend te vinden in de driehoek Amsterdam-Utrecht-Rotterdam. Bovendien dateren ze allemaal op zijn vroegst uit het begin der 13de eeuw, terwijl *Brocope* reeds in 1228 is opgetekend als een blijkbaar bekende en dus reeds oude plaatsnaam: aan kolonisatie uit het genoemde Utrechts-Hollandse gebied valt niet te denken." Tot zover Naarding. Wij moeten bekennen, dat wij niet helemaal zijn gedachten-gang kunnen volgen. Wat heeft die accentuatie in Friese plaatsnamen

er mee te maken? *Brocope* (*Berkoop*) is toch geen Friese naam? En waarom zou het onmogelijk zijn dat zo'n *koop*-naam hier als enkeling voor-

detail Schotanus à Sterringa

komt? Wij wijzen alweer op het feit dat de wettige landeigenaar de bisschop van Utrecht was, en dat daarmee althans enige relatie met het door Naarding genoemde gebied wel denkbaar is. Zijn bezwaar tegen de accentuatie in verband met de verklaring als *koop*-naam klinkt des te vreemder, omdat hij ditzelfde argument tegen zijn eigen verklaring geheel uit het oog verliest. Hij gaat namelijk uit van *Brok-ope*, waarin het eerste lid = 'broek' en het tweede, *ope*, een variant van het bekende hydrografische toponiem *apa* (= water). Hij verwijst dan naar *Brunnepe* (= het bruine water) onder Kampen, dat ook als *Bronope* voorkomt en *Ter Hunnep* bij Deventer, dat als *Honope* voorkomt, en zegt dan: "Deze vormen uit de IJsselstreek /.../ maken een *Brök-epe* > *Brokope* in de Stellingwerfen aanvaardbaar". Dit laatste is onbegrijpelijk, omdat wèl *-epe* uit *-ope* zou kunnen ontstaan, maar niet omgekeerd. Hier ligt o.i. het voornaamste bezwaar tegen Naardings theorie: in alle *-apa*-namen (*-ope*, *-epe*) valt het hoofdaccent niet op het suffix, zodat wij het steeds vinden als verzwakt tot *-epe*, *əpə*, of gereduceerd tot *-ep* of *-p*. Vgl. *Brunnepe*, *Wezep*, *Weesp*. Het lijkt niet aannemelijk dat het in *Brokope* wel het hoofdaccent zou hebben gedragen en zo tot *koop* kon worden. Bovendien vinden wij de verklaring als 'broekland aan het water' niet passend op de situatie. De oude nederzetting *Brokope* lag, evenals alle oude Stellingwerfse dorpen, op de hoge zandrug tussen Linde en Kuinder. Als dus geen der tot dusver voorgestelde verklaringen bevredigend is, zal in een andere richting moeten worden gezocht. Wij zijn van mening dat er alle aanleiding bestaat om wat meer aandacht te schenken aan de twee andere door ons genoemde vormen, n.l. (Olde-) *baercoep* van 1399 en (Westnije-) *boerkoop* van 1473. Zou dit geen aanwijzing kunnen zijn, dat het eerste lid van deze naam *boer* (d.i. de gemeenschap van boeren) is? Het tweede lid zou dan toch *koop* kunnen zijn. De oude vorm *Brokope* stamt uit een Latijnse text, en de schrijver zou zich vergist kunnen hebben, of er heeft een letteromzetting plaatsgevonden, waarbij *bur-* tot *bru-* (*bro-*) werd.

NOTEN

1. In het Stellingwerfs waren de eindklinkers *a* en *o* reeds vroeg verzwakt tot *e* (ə). Zie b.v. plaatsnamen als Appelsche, Idserde, Spange. Als in oude documenten spellingen met *a* of *o* voorkomen, zijn die toe te schrijven aan de meestal in het Latijn schrijvende auteurs. Zie b.v. Boylo en W(o)luegho in 1320.
  2. Rijksarchief Leeuwarden onder Oosterwolde. Appelsche en Fochtelo hadden in de 18de eeuw wel een eigen kerkje, maar geen predikant.
  3. N.H. pastorie Appelscha. (3 in perkament gebonden 'schrijfboeken', de kleine kasboeken van de diakenen van Appelsche, van 1736 - 1814.
  4. B. Schotanus à Sterringa; kaart van Friesland plm. 1680.
. idem; Kaart van Stellingwerf-Oosteynde plm. 1685.
  5. De z.g. Beneficiaalboeken van 1543.
  7. J.J. Spahr van der Hoek: By de Kunder Om - bijdrage tot Studia Frisica Im Memoriam prof.dr. K. Fokkema (Groningen, 1969), blz. 54-61.
  8. Atlas van Hondius: Frisia Occidentalis. plm. 1633.
  9. Worp van Thabor: Kronyken van Friesland. Uitg. Fr. Genootschap 1850; Boek IV, blz. 13.
  10. Voor een volledig overzicht zie: Dr. R. Steensma's dissertatie over het Klooster Thabor (nog niet verschenen).
  11. De handschriften genummerd P.B. 347, 348, 349, 351, 352, 1376, 1376a, 1379 en 1380.
  12. Schwartzenergh geeft als bron op: o.a. M.S. Chron. van Vriesland, door Worperus Taborita, vierde boek, pag. 5 tot pag. 10.
  13. Nrs. 351, 1376, 1376a en 1380.
  14. De naam komt nog als *Suydwolde* voor op de kaarten van Hondius (noot 8) en Schotanus à Sterringa (noot 4).
  15. Vergelijk in dit verband: dr. J. de Vries: Wordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse Plaatsnamen (Aula 1962) onder *Vught*, N.Br., waar hij zegt: "In ca. 1050 *Suchte* (fout voor *Fuchta*)". Hier is dus dezelfde vergissing gemaakt met de initiaal.
  16. J. Naarding, 'Stellingwerfse Toponiemen', in: Fryske Plaknammen X, 1957, blz. 39-48.
- *) Het bovenstaande was reeds geschreven toen de dissertatie van Dr. R. Steensma Het Klooster THABOR en zijn nagelaten Geschriften (Gron.diss. 1971; uitg. De Tille Leeuwarden) ons onder ogen kwam. Op blz. 182/184 bespreekt de schrijver ook de lijst van Stellingwerfse kerspelen in Boek IV van Worp. Het blijkt, dat er inderdaad ook 2 handschriften bestaan, die de initiaal *F* hebben, en waar de naam is geschreven als *Fyoichtloe*. (K.B. 74-J-41; en U.B. Gron., 125). Dat *Suidbold* een vervorming zou zijn van *Syoichtbold*, evenals

Ypholgae voor *Appelsga* is n.o.m. niet aannemelijk. Wij zien er niets anders in dan de substitutie van een bekende naam voor een onbekende. Overigens hopen wij later nog wel gelegenheid te hebben om nader in te gaan op het werk van dr. S.

17. Zie noot 9.
18. Zie noot 7.
19. In de Beneficialboeken.
20. o.a. Schuiling, Ned. I, 472; Schönfeld V, 27, 147. Zie ook Fryske Plaknamen No. II, blz. 12.
21. dr. J. Naarding: Stellingwerfse Toponiemen; Fr.Pl. X, blz. 39-48.
22. Monumenta Groningana I, p. 241; Oorkonde van 1209. Archief van Dikninge, fol. 7. Oorkonde van 1218. Ook J. Joosting: Archief der Abdij te Dikninge, Regest Nr 17 (Leiden 1906).
23. De plaats *Middelbrinke* is nooit geïdentificeerd. Magnin zette er *Appelsche* voor in de plaats om onbekende redenen. Het dorp hoorde in ieder geval onder het gerecht van Vollenhove, aangezien de akte ook voor dat Hof werd opgemaakt.
24. Narracio, p. 75: "in tertio loco qui est super Cunram fluvium apud *Brocope*". (cit. Oosterwijk: De Vrije Natie der Stellingwerfen).
25. Oorkonde dd. 9 September 1320; Bissch. Arch., Rijksarchief Utrecht, Inv. Nr. 426. Ook: G. Colmjon, Register van Oorkonden, Nr. 187.
26. "Van Stellingwerf die ambochttheerscap ende dat daghelicse gherecht van *Olde barenoot*". (Verwijs: Oorl. Albr. 508, vgl. 518).
27. Gem. Arch. Groningen; Reg. Feith, no. 5, 1473.
28. Naarding, zie noot 21, p. 40.